

วัดปทุมคงคา อุทกธาราสำคัญในงานพระเมรุ

เทพรัตน์ บัวแย้ม¹

วัดปทุมคงคา ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างวัดเป็นที่แน่นอน ทราบแต่เพียงว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย จากนั้นในสมัยรัตนโกสินทร์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทก็ได้บูรณปฏิสังขรณ์เรื่อยมา เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ทรงย้ายพระนครแล้วให้สร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นตรงข้ามกับกรุงธนบุรีเดิม ก็ได้ปรากฏนามวัดปทุมคงคาว่า “วัดลำเพ็ญ” ดังความในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 ว่า

“จึงทรงพระราชดำริว่าเมืองธนบุรีนี้ฝั่งปากตะวันออกเป็นที่ชัยภูมิดีกว่าที่ปากตะวันตก โดยเป็นที่แหลมมีลำแม่น้ำเป็นขอบเขตอยู่กว่าครึ่ง ถ้าตั้งพระนครข้างฝั่งตะวันออก แม่น้ำเข้าศึกยกมาติดถึงชานพระนครก็จะต่อสู้ป้องกันได้ง่ายกว่าอยู่ข้างฝั่งตะวันตก ฝั่งตะวันออกนั้นเสียแต่เป็นที่ลุ่ม เจ้ากรุงธนบุรีจึงได้ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ดอน แต่ก็เป็นที่ท้องคั่งน้ำเซาะทรุดพังอยู่เสมอไม่ถาวร พระราชนิเวศน์มนเทียรสถานแล้ว ก็ตั้งอยู่ในอุปจาร ระหว่างวัดแจ้งและวัดท้ายตลาดขนาบอยู่ทั้ง 2 ข้าง ควรเป็นที่รังเกียจ ทรงพระราชดำริดังนี้ จึงดำรัสสั่งให้พระยาธรรมาธิกรณ์กับพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งตะวันออก ได้ตั้งพิธียกเสาหลักเมือง เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือนหกขึ้นสิบค่ำ ฤกษ์เวลาบ่ายแล้ว 54 นาที พระราชวังใหม่ให้ตั้งในที่ซึ่งพระยาราชเศรษฐีและพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อน โปรดให้พระยาราชเศรษฐีและพวกจีนย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลอง ‘วัดลำเพ็ญ’ แล้วจึงได้สถาปนาสร้างพระราชนิเวศน์มนเทียรสถาน ล้อมด้วยปราการระเนียดไม้ไว้ก่อน พอเป็นที่ประทับอยู่ควรแก่เวลา”

วัดปทุมคงคาเป็นวัดสำคัญที่เกี่ยวข้องกับงานพระบรมศพและพระศพเจ้านายมาตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี คือใช้ท้องน้ำของวัดเป็นสถานที่สำหรับลอยพระอังคารที่เหลือจากการถวายพระเพลิงพระบรมศพและพระศพเจ้านายเรื่อยมา กระทั่งสมัยรัชกาลที่ 6 ของกรุงรัตนโกสินทร์จึงยกเลิกธรรมเนียมการลอยพระอังคารไป สำหรับพระมหากษัตริย์เปลี่ยนมาเป็นการนำพระบรมราชสรีรางคารเข้าบรรจุไว้ใต้ซุกชีพระประธานในพระอารามประจำรัชกาลแทน

เหตุที่ใช้ท้องน้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดปทุมคงคานั้น สันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงตั้งขึ้นใหม่ให้แม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณนั้นประดิษฐานเป็นสายน้ำคงคา ตามอย่างแม่น้ำคงคาในกรุงพาราณสีอันไหลมาจากพระเศียรของพระอิศวร สืบเนื่องมาจากสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใช้ทำน้ำวัดลำเพ็ญหรือวัดปทุมคงคาเป็นที่ลอยพระอังคารเจ้านายอยู่หลายคราว ดังปรากฏในหมายรับสั่งกรุงธนบุรี เรื่องการพระราชทานเพลิงพระศพกรมขุนอินทรพิทักษ์ จ.ศ. 1138 ความว่า

¹ นักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

“พระศพในกรมขุนอินทรพิทักษ์ พระราชทานเพลิง ณ วันอาทิตย์ ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 3 ครั้นรุ่ง ณ วันจันทร์ ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 3 ปีวอก อัฐศก เพลาเข้าเชิญพระอัฐิ พระอังคารลงเรือโขมดตั้ง พระอัฐิใส่พระราชเชนทร์ พระอังคารใส่คานหาม และเกณฑ์เรือโขมดยา ตั้งอาสาใหม่ 2 ลำ เรือโขมดยาทอง 1 ลำ เรือโขมดยาเงิน 1 ลำ เรือโขมดยาลาย 10 ลำ 14 ลำ เรือกราบ 70 ลำ 84 ลำ มีเครื่องสูง ปีกลองชนะ แตร สังข์ พระอัฐิขึ้นสะพานวัดท้ายตลาด พระอังคารไปลอยหน้า ‘วัดสำเพ็ง’”

รวมทั้งปรากฏการลอยพระอังคารอีกครั้งในหมายรับสั่งเรื่องการถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ ณ วัดบางยี่เรือนอก ปีเดียวกันนั้น ความว่า

“ครั้นถวายพระเพลิงแล้ว รุ่งขึ้นวันศุกร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 6 ปีมะแมสัปตศก เปลาเข้า เชิญพระบรมธาตุเข้าไปในพระราชวัง ครั้นเพลาย่ำเชิญพระอังคารไปลงเรือตั้งประตู่ใหญ่เหนือพระตำหนักแพ พันพุ่มเกณฑ์คู่แห่เดินเท้าถือดอกบัว กลาโหมเกณฑ์เรือตั้งใส่พระอังคาร ผีพายปีกลองชนะ แตร กรมวังเกณฑ์เครื่องสูง คนนั่งรายตีนตอง 14 พันจันทน์เกณฑ์เรือกราบแห่ 15 คู่ ลงไปลอยหน้า ‘วัดสำเพ็ง’”

ด้วยธรรมเนียมการลอยพระอังคารที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องในสมัยกรุงธนบุรีที่มักกระทำในแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดสำเพ็งนี้ อาจเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเลือกใช้ชื่อวัดว่า “ปทุมคงคา” เพื่อให้สอดคล้องกับคติแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ในอินเดีย และต้องการให้สถานที่นั้นเป็นที่ลอยพระอังคารของเจ้านายทุก ๆ พระองค์สำหรับพระนครที่สถาปนาขึ้นใหม่ เช่นเดียวกับธรรมเนียมการจรดพระอังคารเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏพระราชพิธีลอยพระอังคารอยู่หลายคราวด้วยกัน ดังความในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 เรื่อง พระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้ากลั่น จ.ศ. 1180 ปีชาลสัมฤทธิศก (พ.ศ. 2361) ว่า

“ด้วยพระยาธรรมา รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้ากลั่นในกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งล่วงไปก่อนนั้น บัดนี้สิ้นพระชนม์แล้ว กำหนดจะได้เชิญพระศพใส่วอหามแต่พระที่นั่งทรงธรรมไปลงเรือศรีเขียนลาย ณ ท่าช้าง ชักไป ณ เมรุประรำวัดสมอแครง ณ วันแรม 12 ค่ำ เดือน 4 ปีชาล สัมฤทธิศกเพลาค่ำ ครั้นพระศพถึงเมรุแล้วพระสงฆ์จะได้สวดสองสร้าง 24 รูป รับพระราชทานฉันทน์เข้า เพล ทิ้งทานต้นกัลปพฤกษ์ ครั้นเวลาบ่ายจะได้พระราชทานเพลิง เพลาค่ำสุ่มธาตุไว้ พระสงฆ์สวดอยู่คันทน์หนึ่ง มีหนึ่ง ดอกไม้รุ่ง พุ่มเพลิงระทา ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันแรม 13 ค่ำ เดือน 4 เปลาเข้า พระสงฆ์คู่สวดรับพระราชทานฉันทน์ ปกรูปแล้ว จะได้เชิญอังคารลงเรือศรีเขียนลายไปลอยหน้าวัดปทุมคงคานั้น

ให้นายนิตย์ นายชิตรับเลิกต่อพันพุ่ม พันเทพราช มาบรรจุผีพายให้ครบกระทง แล้วให้คาค หลังคาผูกม่านทองให้มีนักช่างหลังให้พร้อม ถอยไปประทับรับพระศพ ณ ท่าช้าง ณ วันแรม 12 ค่ำ

เดือน 4 เพลาย่ำฮ่องรุ่ง ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ เปลาเข้า ให้เอาเรือศรีเขียนลายไปรับ
อังคาร ณ เมรุ ไปลอยหน้า ‘วัดปฐมคงคา’ ด้วย”

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ปรากฏพระราชพิธีลอยพระอังคารขึ้นที่วัดปฐมคงคา ตามปรากฏ
ในหมายรับสั่ง ดังนี้

1. หมายรับสั่ง เรื่อง กระบวนแห่พระอังคารกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพไปลอยที่วัด
ปฐมคงคา ระบุว่า

“เจ้าพระยาธรรมา รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ณ วัน
เดือน 5 แรม 4 ค่ำ เปลาบ่าย เสด็จฯ ถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว เพลาค่ำสุ่มพระอัฐิไว้ พระสงฆ์
64 รูป สวดพระอภิธรรมอยู่อีกคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน 5 แรม 5 ค่ำ เปลาเช้า พระสงฆ์รับ
พระราชทานฉันทน์ในลำซ่าง 4 ทิศ 64 รูป ปกพระรูปในพระเมรุ 9 รูป แล้วจะได้เชิญพระอังคารใส่ถุงผ้า
ขาว ตั้งเหนือพานแว่นฟ้า 2 ชั้น มีคลุมปิดเชิญขึ้นพระยานุมาศเข้ากระบวนแห่ออกไปประตูประเมรุ
ฝ่ายประจิมทิศตามสถลมารค ไปลงเรือพระที่นั่งกิ่ง ณ ประตูประเมรุ แห่ไปลอยหน้า ‘วัดปฐมคง
คา’ ครั้นถึงที่แล้วให้แยกเรือคู่แห่ออกเป็น 2 ข้าง ให้ห้ามเรือราษฎรอย่าให้ขึ้นล่องไปมาในขณะนั้น ให้
เจ้าพนักงานเลื่อนเรือพระที่นั่งกิ่งขนานเป็นคู่กัน ในกลางกระบวนให้วงม่านริ้วทั้ง 2 ข้าง แล้วให้เอาน้ำ
พระสุคนธ์ประพรมพระอังคารให้ชุ่มดี แล้วให้ เชิญพระอังคารลงในน้ำพระสาคร ยึดหูไว้ข้างละคน
แล้วให้ประโคน กลองชนะ แตรสังข์ ขึ้นกราบถวายบังคมพร้อมกัน 3 คน แล้วให้เลื่อนลอยพระอังคาร
ออกจากพระสาครลงสู่พระมหาสมุทรตามธรรมเนียม”

2. หมายรับสั่ง เรื่อง ให้เตรียมกระบวนแห่พระอังคารและพระอัฐิกรมหมื่นนเรศโยธีไปลอย
และกลับวัง ความว่า

“ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ณ
วันเดือน 7 แรม 4 ค่ำ ปีกะเชาะ ตรีศก เพลาย่ำพระราชทานเพลิงพระศพกรมหมื่นนเรศโยธีเสร็จแล้ว
สุ่มพระอัฐิไว้ พระสงฆ์สวดอยู่คืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน 7 แรม 5 ค่ำ เปลาเช้า พระสงฆ์รับ
พระราชทานฉันทน์ แปรพระรูปแล้ว จะได้เชิญพระอังคารขึ้นทรงพระยานุมาศสามลำคาน เชิญพระอัฐิขึ้น
ทรงพระราชยานมิ่ง แห่ออกไปประตูประเมรุด้านตะวันตกตามสถลมารค ไปลงเรือพระที่นั่งเอกไชย ณ
ฉนวนท่าพระ แห่ทางชลมารค พระอังคารไปลอย ณ ‘วัดปฐมคงคา’ พระอัฐิไปส่งที่วัง”

ดังจะเห็นว่าวัดสำเพ็งถือเป็นจุดสำคัญของการประกอบพิธีลอยพระอังคารมาตั้งแต่ครั้งกรุง
ธนบุรี จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดให้ออกนามวัดใหม่ว่า
“วัดปฐมคงคา” เพื่อให้เชื่อมโยงไปถึงคติความเชื่อของราชสำนักจากศาสนาพราหมณ์ซึ่งนับถือ
“แม่น้ำคงคา” เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ สามารถที่จะชำระดวงพระวิญญาณให้บริสุทธิ์เพื่อเข้าไปสู่พระ
อิศวรได้

รายการอ้างอิง

นนทพร อยู่มั่งมี. **ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2559.

ประชุมหมยรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536.

ประชุมหมยรับสั่ง ภาคที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536.

ประชุมหมยรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186 – 1203. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536.

พระเทพปริยัติ (ดำ อารักษ์). **ประวัติวัดปทุมคงคา**. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพปริยัติ (ดำ อารักษ์) อดีตเจ้าอาวาสวัดปทุมคงคา ณ เมรุวัดปทุมคงคา 21 พฤศจิกายน 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2514.